
Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde TÜTÜN, TUZ VE İÇKİ İNHİSARLARI VARİDATI

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğunun belli başlı varisidir. Fakat ikisi arasında siyasi, içtimaî, iktisadî ve harsî sahalardaki büyük ayrılıklar cumhuriyeti imparatorluğun bir teması olarak kabul etmeğe imkân bırakmamaktadır. Bu iki Devlete ait istatistiklerin mukayesesinde mesele daha güçleşmektedir. İstatistik, rölöve yapmağa salih gayri enmuzecî hâdiselerdeki içtimaî kanun denilen muntazam hareketleri meydana çıkarmağa yarar. Bu işi başarmak için, istatistik ya muayyen bir hâdisenin muhtelif zamanlardaki tezahürlerini yahut yine muayyen bir hâdisenin muhtelif mekânlardaki tezahürlerini tetkik ve mukayese eder. Bu mukayese ve tetkikte hâdisenin tezahürleri rakamla ifade olunur.

Bu kısa etüdümüzün mevzuu Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde tütün, tuz ve içki inhisarları varidatının mukayesesidir. Yani bir hâdisenin zaman dahilinde (İmparatorluk ve Cumhuriyet devirlerinde) tetkiki icap etmektedir. Etüdde varılacak neticenin sağlam ve doğru olması için yukarıda söylediğimiz gibi hâdisenin aynı şerait içinde tezahür ve tekerrür etmesi lâzımdır. Halbuki mevzuumuzdaki inhisarlar varidatı tamamiyle aykırı şerait içinde tahakkuk etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu üç milyona yakın KM.² satırlı, 30 milyon kadar gayri müte-

canis nüfuslu, iptidaî zirai iktisat teşkilâtı, nim müstakil bir devletti. Tütün, tuz ve içki inhisar resimlerinin tahsili, haricî Devlet borçlarına karşılık olarak, yabancı bir müessese olan Düyunu Umumiye idaresine terkedilmişti. Bu idare de tütün inhisarı işletmesi için yine yabancı bir şirket olan müşterekülmenfaa Rejiyi kurmuştu.

Türkiye Cumhuriyeti 770 bin küsur KM.² satırlı, 17 milyon mütecanis nüfuslu, asri zirai ve sinai iktisat teşkilâtı, her manasile tam müstakil bir devlettir. Tütün, tuz ve içki inhisarı işletmeleri Devlet elindedir.

Görüyoruz ki mukayese edeceğimiz hâdise iki devrede bütünü başka şartlar içinde tezahür etmektedir. Bu mülâhazalarımıza dayanarak diyebiliriz ki iki devre ait istatistiklerin mutlak mukayesesi kıymetten âri, mâna ifade etmiyen ve okuyucuları yanlış düşüncelere sevkeden bir netice verecektir. Biz, bütün bunlardan içtinap ve nisbi doğrulukta bir netice elde etmek için iki devredeki aykırı şartları mümkün olduğu kadar bir esasa irca ettikten ve rakamlarda lâzım gelen tadilâtı yaptıktan sonradır ki, mukayeseye tevessül edeceğiz.

İnhisarlar varidatı mukayesesi için Osmanlı İmparatorluğunda 1910 - 1911 (1326) ve Türkiye Cumhuriyetinde 1935 - 1936 mali seneleri istatistiklerini esas ittihaz edeceğiz. Sebebi, 1910 - 11 senesinin Osmanlı İmparatorluğunun normal addedebileceğimiz son ekzersiz devresi olduğudur. 1911 den itibaren Trablus Garp, Balkan ve Cihan Harbleri İmparatorluğu statik bir şekilde tetkike imkân vermiyecek seri bir dinamik inhitata atmıştır. 1910 - 11 senesini tercihimizin bir başka sebebi de bu mali devreye ait etraflı vesika ve istatistikleri toplamıya muvaffak oluşumuzdur. Cumhuriyet devrinde 1935 - 1936 mali senesi istatistiklerini en yeni oldukları, umumî iktisadi buhran tesirlerinden az çok kurtulmuş bir devreye ait oldukları ve Tütün, Tuz, İçki İnhisarlarının artık bir idare tarafından işletilmesi zamanına tesadüf ettikleri noktalarını göz önünde bulundurarak seçtik.

1910 - 11 (1326) senesinde tütün, tuz ve içki inhisarlarından elde edilen hasılat şöyle hesap olunabilir:

Düyunu Umumiye idaresinin işlettiği inhisarlar :

		<u>Türk altın lirası</u>
Tuz	Gayri safi hasilât	1.156.954,00
İçki (Alkol ithalât ve ihracatından alınan resimler dahil)	Gayri safi hasilât	+ 316.392,00
		<u>1.473.346,00</u>
Düyunu Umumiye umumî masraflarından bu işletmelere isabet eden miktar		— 245.000,00
		<u>1.228.346,00</u>
Safi hasilât		<u>1.228.346,00</u>
Düyunu Umumiye idaresinin müşterekül- menfaa Reji idaresine terkettiği inhisar:		
Tütün (Tütün ithal ve ihraç resimleri dahil)	gayri safi hasilât	2.900.826,00
İşletme masrafları :	1.536.233,00	
Reji şirketi kârı	+ 350.620,00	
		<u>1.886.853,00</u>
		— 1.886.853,00
Safi hasilât		<u>1.013.973,00</u>
Tütün, tuz ve içki inhisarları safi hasilât yekûnu :		
		1.228.346,00
		+ 1.013.973,00
		<u>2.242.319,00</u>
Aynı inhisarların işletme masrafları ve Reji kazanç hissesi yekûnu :		
		245.000,00
		+ 1.886.853,00
		<u>2.131.853,00</u>

(İşletme masraflarının gayri safi hasilâta nisbeti takriben % 50 dir.)

Safi hasilât yekûnu ile işletme masraflarının (Reji kazancı dahil) sathî mukayesesi şu neticeyi vermektedir : Mevzuubahs üç maddeye müteallik inhisarlar Devlet namına vatandaşlardan 4,5 milyona yakın tahsilâta bulunmuşlar ve bu gayri safi hasilâtın % 50 sine yaklaşan meblâğı işletme masrafı olarak harçetmiş -

lerdir. 1910 - 11 senesinde Düyunu Umumiyenin tütün öşrü olarak Devlet namına tahsil ettiği 940 küsur bin lirayı burada hesap içine almadık; sebebi tütün öşrünün o zaman mevcut ve Cumhuriyet devrinin başında kaldırılmış bilâvasıta bir vergi olduğu ve inhisar varidatı ile alâkası bulunmadığıdır. Bundan başka yukarıda Reji varidatı meyanında tütün ithal ve ihraç gümrük resimleri, ruhsatiye hasılâtı ve Düyunu Umumiye varidatında alkol ithalâtı resimleri ilâh... gibi inhisar tahsilâtı ile alâkası bulunmayan meblâğlar vardır. Doğru bir hesapta bu meblâğların da safi hasılâttan tarhi icap eder. Fakat bu rakamların doğru olarak hesabı imkânını bulamadığımız için mukayeseyi büsbütün karıştırmamak kaygusu ile bu işten sarfı nazar ettik. 1910 - 11 mali senesinde üç maddeye mevzu inhisar safi hasılâtı olan 2.242.319,00 Türk altın lirasının istimal tarzı şöyledir :

Altın Türk lirası

1.358.041,00	Düyunu Umumiye faiz ve amortismanları için Dayinler Meclisi emrine.
+884.278,00	İmparatorluk hazinesine Reji tarafından tediye olunan.
<u>2.242.319,00</u>	Y e k û n

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti İnhisarlar idaresinin 1935-36 mali senesinde tütün, tuz, içki maddeleri üzerinden gayri safi hasılâtı (stokların maliyetle fiatlandırılması ilâh.. hesaplarından sonra) mücmel bir tarzda şöyle tezahür etmektedir:

(Cari Türk lirası)

	<u>Gayri safi hasılât</u>	<u>İşletme masrafları</u>	<u>Safi kâr</u>
Tütün	39.101.478,68	12.501.400,94	
İçki	8.862.510,12	2.413.132,74	
Tuz	5.380.533,00	922.665,57	
Um. masraflar		4.843.133,74	
	<u>53.344.521,80</u>	<u>20.680.332,99</u>	<u>32.664.188,81</u>

(Maliyet dahil, işletme masraflarının gayri safi hasılâta nisbeti % 37 dir.)

Bu tetkiklerimiz neticesi üç inhisarın 1910-11 ve 1935-36 mali senelerinde safi kârlarını hakikate oldukça yakın bir tarzda hesap etmiş bulunuyoruz.

Şimdi bu iki safi hasılât rakamını mukayese etmek için, tahakkuk ettikleri şartları bir esasa ircaa çalışalım: 1910 - 11 senesi safi hasılatının halen memleketimizde cari Türk lirası karşılığını hesap edelim. (1935 - 1936 senesi vasatî Türk altın fiatı 950 kuruştur).

$$2.242.319.00 \times 9,5 = 21.302.030,50$$

Fakat muhakkak olan bir şey varsa, o da İmparatorluk zarresinde, İmparatorluk nüfusu tarafından temin edilmiştir. Bu meblâğın şimdiki Türkiye Cumhuriyeti arazi ve nüfusuna isabet eden miktarını bulmak için müşabehet dolayısıyla Hukuku Umumiyei Düvelin, Devletlerin umumî borçlarını, inkiraz ve taksimden sonra, varisleri arasında tevzi için, tavsiye ettiği şu üç usule müracaat edelim :

Arazi vüs'atı esasına göre hesap, nüfus miktarı esasına göre hesap, vergi tahsilâtı miktarına göre hesap ve bu üç usulden mütevellit bir çok muhtelit hesap sistemleri.

Osmanlı İmparatorluğu devrine ait muntazam malî istatistikler mevcut bulunmadığı için biz ancak ilk iki usulden birini tercih etmek mecburiyetindeyiz. Araziye göre tevzi, pek iptidai ve muhtelif nevi ve iklim topraklara sahip memleketlerde pek çok yanlış hükümlere varan bir usuldür. Elimizde nihayet nüfusa göre hesap sistemi kalmaktadır. İmparatorluk nüfusu, umumî tahrirler yapılmadığı için, umumiyetle 25 ilâ 30 milyon olarak tahmin ediliyordu. Biz vasatî ve makul bir tahmin olarak 27 milyonu kabul ederek bu esasa göre o zamanki hâsılattan 17 milyon nüfusa düşen miktarı hesap edeceğiz:

$$\frac{21.302.000 \times 17}{27} = 13.412.370$$

Fakat muhakkak olan bir şey varsa, o da İmparatorluk zamanında şimdi Türkiye Cumhuriyeti hududları dahilinde bulunan arazide (17) milyon nüfusun mevcut olmayışıdır. Bu nüfusun o zamanki miktarı için nikbin bir görüşle 12 - 13 milyon diyebiliriz. Fakat biz, inhisarların iki devrede aynı şerait içinde çalıştıkları esasına göre bir mukayese yapmak istediğimiz için, o zaman için de bugünkü nüfusu yani 17 milyona karışık miktarı kabul ettik.

Bu mütalealardan sonra önümüzde iki rakam kalıyor: 1910 - 11 senesinde Düyunu Umumiye ve onun kurduğu müsterekülmenfaa Reji idaresinin işlettiği üç inhisar idaresi yuvarlak rakam 13,5 milyon lira safi varidat temin etmiştir. 1935 - 36 senesinde Türkiye Cumhuriyeti İnhisarlar idaresi 32,5 milyon lira safi kâr elde etmiştir.

Cumhuriyet İnhisarlar idaresi, hiç şüphesiz, hazineye daha fazla varidat temin edebilecek vaziyettedir. Fakat idare sırf varidat için çalışmadığı ve bir çok içtimai ve gayri mali (piyasada ham inhisar maddeleri fiyatlarını fazla düşürmemek için extra-ekonomik nâzım rol oynamak, zürraa yardım etmek, içtimai kaygularla meşbu bulunmak, müstehlikin sırtına yük olmamak ve onun nihai iştirak kuvvetini kullanmamak için ucuz mata satmak ilâh...) rolleri bulunduğu için bu kadar varidat ile iktifa etmektedir.

Cumhuriyet İnhisarlar idaresinin Düyunu Umumiye ve Reji'den daha iyi randman elde etmesinin sebeplerini de şöyle icmal edebiliriz : Modern organizasyon usullerinin tedrici tatbiki, fabrikasyonda rasyonel sistemin inkişaf ve işletme masraflarının tenkisi, istihlâk hacminin metodik bir surette mütemadiyen genişletilmesi.

Doçent Dr.

REFİİ ŞÜKRÜ SÜVLA

Bu etüd için müracaat edilen me hazlar :

İnhisarlar Umum Müdürlüğü bilânçoları.

Dette publique ottomane,Compte-rendu 1902/03à1910/11

Question des tabacs en Turquie 1923 - 1329 (Reji neşriyatından).

Statistique et exploitation comparative. (Reji neşriyatından)

Türk Tütün İnhisar idaresi. Refii Ş. Şuvla, İstanbul 1936